

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

XƏZƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

MİLANA YUNİS qızı ABBASOVA

İNGİLİS DİLİNİN TƏDQIQINƏ SOSİOLİŖVİSTİK
YANAŞMADA
MÜASİR TENDENSİYALAR

5708.01 – German dilləri

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi
dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2018

İş Xəzər Universitetinin İngilis dili və Ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

Rəsmi opponətlər:

Aparıcı təşkilat: AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Müdafiə “___” _____ 2018-ci il saat _____ - da Azərbaycan Dillər Universitetinin nəzdində filologiya elmləri üzrə doktorluq və fəlsəfə doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini təşkil edən D.02.081 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2018-ci il tarixində göndərilmişdir.

D 02.081 Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
Həmidə Əhməd qızı Əliyeva
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Tədqiqatın aktuallığı. Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların geniş istifadəsi informasiya proseslərini sürətləndirdiyi kimi cəmiyyətdə də köklü dəyişikliklərin baş tutmasına səbəb olur. Bu dəyişikliklər dilə təsir etmədən yan keçmir. Belə ki, informasiya inqilabı xüsusilə qlobal dil hesab edilən ingilis dilinin tədqiqində yeni çıxır açır. İngilis dilinin elektron mediada, sosial şəbəkələrdə və radio və televiziya işlənməsi, hətta bu dilin tədrisində və öyrənilməsində müasir tendensiyalar dilin tədqiqində sosiolinqvistik yanaşmada nəzərə almağı zəruri edir. İlk növbədə müasir texnologiyaların dilə olan təsirini və sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin geniş işlənməsi və daha böyük marağa səbəb olması tədqiqat obyektini kimi seçilmiş bu mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Dissertasiyanın tədqiqat obyektini. Bu tədqiqat işinin obyektini ingilisdilli sosial şəbəkələrdə, televiziya verilişlərində, kağız və elektron mediada ingilis dilinin işlənməsi xüsusiyyətlərini təhlil etmək təşkil edir.

Dissertasiyanın predmeti. Tədqiqatın predmeti sosial şəbəkələrin, televiziya verilişlərinin, qəzet materiallarının tədqiqindən alınan nəticələri ümumiləşdirməkdən və sistemləşdirməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ingilis dilinin tədqiqinə sosiolinqvistik yanaşmada müasir tendensiyaları araşdırıb, ingilis dilinin istifadə edildiyi müxtəlif sahələrdə baş verən dil dəyişikliklərini təhlil edərək, sosiolinqvistika sahəsində mövcud nəzəriyyə və fikirləri müəyyənləşdirməkdən

ibarətdir. Bununla əlaqədar olaraq aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- ingilis dilinin tədqiqi ilə bağlı mövcud elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili;
- sosiolinqvistikanın hazırkı vəziyyətinin tənqidi təhlili;
- dilin cəmiyyətdəki funksiyaları ilə bağlı fikirlərin və nəzəriyyələrin təhlili;
- ingilis dilinin ikinci dil kimi tətbiqində müasir texnologiyaların rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənməsi xüsusiyyətlərinin tədqiqi;
- ayrı-ayrı ölkələrdə qloballaşan ingilis dilinə dair dil siyasətinin yürüdülməsinin təhlili;
- rəqəmsal texnologiyaların müasir ingilis dilinin işlənməsinə təsirini araşdırması;
- elektron və kağız mediada dil normalarının pozulması hallarının üzə çıxarılması;
- Azərbaycan radio və televiziya verilişlərində ingilis dilinin işlənməsinin tədqiqi və tənqidi təhlili;
- internetin gənc nəslin ingilis dili səriştəsinə olan təsirini araşdırıb, əldə edilən məlumatların təhlil edilərək yekun nəticənin şərhinin verilməsi.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işində istifadə edilən metod və ya metodlar mövzu ilə sıx əlaqədar olaraq seçilmişdir. Metodların düzgün seçilməsi yerinə yetirilən tədqiqat işinin obyektiv nəticəsinə təmin edir. Bu tədqiqatda başlıca olaraq müasir dilçilikdə qəbul edilmiş aşağıdakı metodlardan istifadə etmişik:

Sorğu metodu, müsahibə metodu, müşahidə metodu, linqvistik təhlil metodu.

İşin elmi yeniliyi. Məlum olduğu kimi, ingilis dilinin sosiolinqvistik baxımda tədqiqi kifayət qədər deyildir. Azərbaycanda ingilis dilinin sosial şəbəkələrdə istifadəsi zamanı yaranan linqvistik dəyişikliklər, dillərin çarpazlaşması (Azərbaycan və ingilis), istifadəçilərin işlətdiyi çoxsaylı qısaltmaların linqvistik təhlili və tədqiqi hazırkı dövrə kimi tədqiqat obyektı olmamışdır. Tədqiqat işinin məhz müasir tendensiyalara əsaslanaraq ingilis dilinin elektron və kağız mediada, televiziya, sosial şəbəkələrdə işlədilməsi zamanı meydana çıxan sosiolinqvistik xüsusiyyətlərin təhlilini geniş əhatə etməsi bu problemin daha sanballı öyrənilməsini təmin edir. İngilis dili materialı əsasında aparılmış bu tədqiqat işində ingilis dilinin tədqiqində müasir tendensiyaların müəyyənəndirilməsi və araşdırılması *işin elmi yeniliyi* hesab edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Müasir dövrdə sosiolinqvistikanın öyrənilməsi həm nəzəri, həm də praktik cəhətdən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu dissertasiya işində dil və cəmiyyətlə bağlı müxtəlif aspektlərə dair irəli sürülmüş nəzəriyyə və müddəalar, söylənilmiş fikir və rəylər geniş təcürbi yoxlamalardan keçirilmiş və təhlil olunmuşdur. Nəticələrdən bu qəbilədən olan əsərlərin yazılmasında, habelə auditoriyada tədris olunan dil və seçmə fənlərdə istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktik əhəmiyyətinə gəldikdə isə onu bildirmək lazımdır ki, dissertasiyada əldə edilmiş nəticələrdən sosiodilçilik fənninin tədrisində geniş istifadə oluna bilər. Dissertasiyanın nəticələrindən gələcək nəslin oxşar tədqiqatların daha geniş şəkildə aparmasına, ingilis dilinin istifadəsinin digər sahələrdə də araşdırılmasına köməklik göstərə bilər.

Tədqiqatın fərziyyəsi. Dilin cəmiyyətlə əlaqəsini tədqiq etmək və qısaltmaların işlənməsi xüsusiyyətlərini ingilis dili materialı əsasında açıb göstərməkdən ibarətdir.

Müdafiəyə təqdim olunan əsas müddəalar. Dissertasiya işində müdafiəyə aşağıdakı müddəalar təqdim edilir:

- sosiodilçiliyin hazırkı vəziyyətinin araşdırılması;
- kağız mediada anqlisizmlərin işlənməsinin vacibliyinin müəyyənləşdirilməsi;
- bəzi ölkələrdə ingilis dili ilə bağlı dil siyasətinin təhlili;
- dilçilərin dilin funksiyaları ilə bağlı nəzəriyyə və fikirlərinin təhlili;
- sosial şəbəkələrin ingilis dili səriştəsinə olan təsiri;
- ingilis dilinin ikinci dil kimi tədrisində müasir texnologiyaların rolunun müəyyənləşdirilməsi;
- televiziya kanallarında yayımlanan verilişlərdə ingilis dilinin istifadəsi və dillərin çarpazlaşması;
- hazırkı dövrdə ingilis dilinin sosiolinqvistik yanaşmada tədqiq edilməsi.

Tədqiqatın materialı. Tədqiqat üçün dil materialları müasir ingilis və amerikan ədəbiyyatından, qəzet materiallarından, televiziya verilişlərindən və eləcə də ingilisdilli internet saytlarından seçilmişdir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya Xəzər Universitetinin İngilis dili və ədəbiyyatı kafedrasında yerinə yetirilmiş və nəticələri orada müzakirə edilmişdir.

Dissertasiyanın əsas müddəaları respublikanın elmi jurnallarında, respublika və beynəlxalq konfransların materiallarında və eləcə də Rusiyada nəşr edilən toplularda dərc edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olub 134 səhifəni əhatə edir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, obyekt və predmeti, elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, tədqiqat materialı və metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar, işin aprobeiası və dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Sosiolinqvistikanın hazırkı vəziyyəti*” adlanan birinci fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir.

Birinci fəslin birinci bölməsi “*Dil və cəmiyyət*” adlanır. Bu yarımfəsildə sosiolinqvistika problemi tədqiq olunur. Burada sosiodilçiliyin tarixi, tərif, dil və cəmiyyətlə bağlı bəzi maraqlı məqamlara toxunulmuşdur.

Sosiolinqvistikanın başlıca problemi "insan və cəmiyyət"dir. Onun ümumi qəbul olunmuş tərif yoxdur. Çox güman ki, bu, sosiolinqvistikanın gənc sahə olmasından irəli gəlir. Adətən bu elmin tərifini bu cür verirlər: “Sosiologiya və linqvistikanın vəhdətindən yaranan, bütün rəngarəng sosial amillərin dilə və dilin cəmiyyətə təsirini öyrənən elm sosiolinqvistikadır”¹.

U. Labov isə bu elmin tərifini daha dar çərçivədə verir: “Sosiolinqvistika dil strukturunu və dildəki dəyişiklikləri dilin gündəlik istifadəsinin tədqiqindən alınan nəticələr əsasında öyrənən elm sahəsidir”¹.

¹ Вахтин Н.Б.; Головкин Е.В. Социолнгвистика и социология языка. Санкт Петербург: Издательский центр “Гуманитарная академия”, Европейский университет в Санкт-Петербурге: 2004, s.16.

Daha “sosial” tərfi isə R. Hudson verir: “Sosiolinqvistika dilin cəmiyyətə olan münasibətini öyrənən elm sahəsidir. Dilin sosiologiyası isə cəmiyyətin dilə münasibətini öyrənən elm sahəsidir. Əgər birincinin problemi bəzi dil faktlarını açmaqdırsa, ikincinin problemi, əksinə, dilin köməyi ilə cəmiyyət haqda bilgi əldə etməkdir”²

“Dilin sosiolinqvistikasında irəliləyişlər” adlı topluya ön sözdə C.A.Fişman sosiolinqvistikanın tərifini belə verir: “Dil variantlarının cəhətlərini, onların funksiyalarını və dildən istifadə edənləri, bu üç xüsusiyyətin dil situasiyası çərçivəsində bir-birinə qarşılıqlı təsirini, dəyişməsinə öyrənən... dil vasitəsi ilə sosial normaların və ya qaydaların tədqiqini, dil kollektivində müxtəlif cür davranma formalarını təyin edən sahə sosiolinqvistikadır”³.

Sosiodilçilər tərəfindən irəli sürülən təriflərin fərqli şəkildə verilməsinə baxmayaraq, onların orta məxrəcə gəlmiş müddəalar sosiodilçiliyin geniş təyinatının olmasını, dil və cəmiyyətlə bağlı bütün məsələləri əhatə etməsini göstərir.

Hazırda sosiolinqvistikanın və dilin sosiologiyasının tədqiqinin iki böyük hissəyə-mikrososiolinqvistikaya və makrososiolinqvistikaya bölündüyünü qeyd edirlər¹. Mikrososiolinqvistika danışıqda qarşılıqlı təsir üçün tələb olunan nəticəni əldə etməyin yollarını: dinləyənin diqqətini cəlb etmək və qorumaq üçün hansı üsullardan istifadə etməyi; müəyyən bir sositumda söhbəti necə başlamağı və bitirməyi; danışıq sərəştəsinin əldə edilməsi və dəyişilməsi: burada ünsiyyət prosesində siqnalları effektiv şəkildə qəbul etmək bacarığını və ünsiyyət qaydalarını;

² Вахтин Н.Б.; Головки Е.В. Социоллингвистика и социология языка. Санкт Петербург: Издательский центр “Гуманитарная академия”, Европейский университет в Санкт-Петербурге: 2004, s.17.

³ Fishman, J. A. The Sociology of Language. Newbury House. 1972, s. 251.

müxtəlif situasiyalar və dinamikada dillərin və dil variantlarının seçilməsi qaydalarını öyrənsə, makrososiolinqvistika dilin tədqiğini dil kontaktlarını, dil konfliktlərini, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar dildəki dəyişiklikləri öyrənir.

Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, mikrososiolinqvistika daha çox ayrı-ayrı fərdlərin sosioma nisbətində nitqini, makrososiolinqvistika isə toplular və onların sosioma nisbətində nitqini tədqiq edir.

Müasir dövrdə dil ilə bağlı əsas məsələlərdən biri də dil siyasəti problemdir. Qlobal dilin təsiri, azsaylı xalqların dillərinin aqibəti, xarici dilin işlədilməsi və ana dililə bağlı qaydaların tətbiqi, daha doğrusu, dil siyasətinin müxtəlif yollarla aparılması bu gün ciddi problemlərdəndir.

Müasir dövrdə dil ilə bağlı əsas məsələlərdən biri də dil siyasəti problemdir. Qlobal dilin təsiri, az saylı xalqların dillərinin aqibəti, xarici dilin işlədilməsi və ana dili ilə bağlı qaydaların tətbiqi, daha doğrusu, dil siyasətinin müxtəlif yollarla aparılması bir çox ölkələrdə mövcuddur və bu məsələ daima ciddi nəzarət altında saxlanılır. Buna bir növ “dilimizin qayğısına qalırıq” kimi yanaşılır. Y.D.Deşeriyev dil siyasəti termininin izahını belə verir: “Dil siyasəti cəmiyyətdə, dövlətdə dil ilə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş ideoloji prinsip və praktik tədbirlərin vəhdətidir”⁴. Dil siyasəti həmçinin rəsmi və ya digər hallarda hansı dilin istifadə edilməsini qərarlaşdıran qanundur. Dil siyasəti əsasən dövlət qurumları, təhsil və kütləvi informasiya sahələrində özünü büruzə verir.

Burada ilk növbədə qlobal dilin başqa dillərə təsiri ciddi əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı dövrdə mədəni olmaq, başqa xalqların

⁴ Дешериев Ю.Д. Языковая политика. Лингвистический политический словарь. Москва, 1990, s.49.

nümayəndələri ilə tez və maneəsiz əlaqə yaratmaq istəyən hər kəs ingilis dilində danışmağı üstün tutur. Hətta, “İngilis dilini mükəmməl öyrənib, mənimsəyib, xaricdə oxumağa gedəcəm” deyən gənclərin sayı tədricən artır. Hər bir dünyagörüşü zəngin olan ziyalı valideyn övladının ingilis dilində sərbəst danışmasını, bu qlobal dili öyrənməsini arzulayır.

Bu kimi yeni tendensiyalar cəmiyyətdə geniş vüsət alır. Dünya forumlarında, beynəlxalq konfranslarda, simpoziumlarda, iri miqyaslı tədbirlərdə işlək dilin ingilis dili olması arzu edilir. Bəzən beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin keçirildiyi ölkənin dilini də işlək dil kimi göstərirlər. Lakin bu elə bir səmərə vermir. Çünki hər hansı bir yeni ideyanı dünya miqyasına çıxarmaq üçün uyğun dil kimi əksəriyyətin bildiyi ingilis dilindən istifadəsi qaçılmazdır⁵.

İngilis dilinin qloballaşmasının müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi tərəfləri də mövcuddur. Heç də hər bir xalq ingilis dilinin öz ölkəsində lider dilə çevrilməsinin tərəfdarı deyil. Burada xüsusi qeyd olunmalıdır ki, qloballaşma şəraitində ingilis dilinin hökmranlığı bu dilin vətəni sayılan Böyük Britaniyanın və ABŞ-ın iqtisadi, siyasi və hərbi gücünü istifadə etməklə həmin dilin qəbul etdirilməsinə gətirib çıxardır ki, bununla da başqa xalqların dillərinə, mədəniyyətlərinə öldürücü zərbə dəymiş olur. Müasir dövrdə qloballaşma haqda çox danışılır. Əgər əvvəllər dil situasiyasını və dil siyasətini dövlət daxilində baş verən dəyişikliklərlə əlaqələndirirdilərsə, hazırda bu prosesləri beynəlxalq səviyyəyə qaldırıb, ümumi qloballaşma problemləri ilə əlaqələndirirlər⁶. Dünya dillərinin, əsasən də ingilis dilinin nüfuzu getdikcə artır. Belə ki, qloballaşma (ən azından

⁵ Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: “Mütərcim”, 2013, s. 23.

⁶ Алпатов В.М. Языковая политика в современном мире. Научный диалог. 2013, № 5(17) : Филология. s. 8–28.

hazırda mövcud olan halda) bir çox insanlar üçün identifikasiya ehtiyacını yaxşı ödəmir. Bu hal konfliktlərə və ümumiyyətlə qloballaşma proseslərinin müsbət təsirinin şübhə altına salınmasına gətirib çıxara bilər⁷.

Bu səbəbdən də bir çox qabaqcıl ölkələr ingilis dilinin qloballaşmasından ehtiyat edib öz dövlət dillərinin arxa plana ötürülməsinin qarşısını almaq, dövlət dillərinin qorunması naminə və ya sırf siyasi, milliyətçi düşüncələrini ön plana çıxarıb müxtəlif qadağalar qoyurlar. F.Veysəlli bu məsələyə toxunaraq Fransada qoyulan qayda haqda yazır: “Fransada belə bir qayda var. Öz sözünün əvəzinə yad söz işlədən adam rəsmi şəkildə cərimə olunur. Vaxtilə Kanadanın Kvebek əyalətində isə xüsusi dil polisi vəzifəsi yaradılmışdı və bu vəzifəni daşıyan polis fransızca danışmayanları cəzalandırırdı. Dillə bağlı bu cür cərimənin tətbiqi yalnız növbəti seçkilərə qədər davam etdi. Yeni seçilən partiya bu qanunu ləğv elədi”⁸.

Rəsmi dili ingilis dili olan ölkədə dil siyasəti çox rəngarəngdir. Əlbəttə ki, bu çox maraqlı və bənzərsiz üsuldur, lakin bəzi ölkələrdə, əksinə, ingilis dilini dövlət dili kimi qəbul etmək siyasəti aparılır. Bu dildəki sözləri öz dillərinə sevə-sevə qəbul edən ölkələrin sayı heç də az deyil. Belə ölkələrdən biri Sinqapurdur. Dörd rəsmi dilin eyni zamanda qüvvədə olmasına baxmayaraq, ingilis dilinin Sinqapurda xüsusi nüfuzu var. Bu dil Britaniyanın rəsmi müstəmləkəsinə çevrildiyi vaxtdan, yəni 2 avqust 1824-cü ildən bəri Con Kraufurd (Dr. John Crawford) ilə Sultan Hüseinin (Sultan

⁷ Алпатов В.М. Языковая политика в современном мире. Научный диалог. 2013, № 5(17) : Филология. s. 8–28.

⁸ Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: “Mütərcim”, 2013, s.16.

Hussein) arasında imzalanmış Anqlo-Holland müqaviləsinə əsasən Sinqapurun rəsmi dili hesab edilir⁹.

İngilis dilinin leyhinə olan dil siyasəti Afrika qitəsində də aparılır. 55 Afrika dövlətinin on doqquzunda ingilis, otuz üçündə fransız, onunda ərəb və beşində portuqəz dili dövlət dili hesab olunur¹⁰. Bu cür dil siyasətinin aparılmasının əsas məqsədi ilk növbədə dünya birliyinə inteqrasiya (eyni ilə də dünya bazarına) və keçmiş metropoliyalarla münasibətin saxlanılmasıdır. Dünya dilləri daha effektivdir. Onların vasitəsi ilə iqtisadiyyatın, istehsalatın, elmin və mədəniyyətin tərəqqisinə nail olmaq daha asan olur.

Son on illiklər ərzində bəzi qabaqcıl ölkələrdə dil siyasətinin aparılması nisbətən fərqli şəkildə həyata keçirilir. Bunu əsasən industrial cəmiyyətdən postindustrial cəmiyyətə keçid kimi qiymətləndirirlər. Təbii ki, inkişaf olan yerdə dəyişikliklərə alışmaq lazımdır. Lakin bu dəyişikliklər hər bir ölkədə ana dilinin qorunmasını və qloballaşmanın ciddi fəsadlarından uzaq saxlanılmasını təmin etməlidir. Qanunu tərtib edərkən ana dilinə edilə biləcək zərbələrdən mümkün qədər qaçmaq və dil siyasətinin düzgün aparılması dövlətin gücünü, gələcəyini və bu gününü təyin edən amil olduğu üçün, cəmiyyətin tələbini də nəzərə almaq mütləqdir.

Birinci fəslin ikinci yarımfəslə "Dilin funksiyaları" adlanır. Bu yarımfəsil dilin funksiyalarından bəhs edir. Belə ki, dilin funksiyaları dedikdə, biz dilin hansı məqsədlə işlənməsini başa düşürük. Müxtəlif alimlərin dilin funksiyaları haqda fikirləri və onların əsas etibarını ilə

⁹ Kevin Y. T. International law, history and policy: Singapore in the early years. Centerfor international law, National University of Singapore. Monograph №1, s.67.

¹⁰ Засорина Л.Н. Введение в структурную лингвистику. М.: Высшая школа, 1974, s. 114.

Yakobsonun 6 dil funksiyasına istinadən öz bölgülərini aparmaları bu yarımfəsildə öz əksini tapır.

R. Yakobson göndərən, qəbul edən, kontekst, kod, kontakt və məlumat kimi faktorların əsasında dilin əsas altı funksiyasını göstərir: 1) emotiv funksiya (danışanın hiss və iradəsini ifadə edən funksiya), 2) konnativ funksiya (vokativ-imperativ və ya modallıq funksiyası), 3) referent funksiyası (xarici aləm əşyalarını göstərmək funksiyası), 4) metadil funksiyası (dil haqqında dil vasitəsilə danışmaq imkanını şərtləndirir), 5) fatik funksiya (kontakt yaratmaq funksiyasıdır), 6) poetik funksiya¹¹. Yakobsona görə, funksiyalardan biri həmişə mətndə dominantlıq edir və mətnin məzmunu ilə əlaqəli olur.

Yuxarıda verilən dil funksiyalarından əlavə, F. Veysəlli dilin daha iki funksiyasının da fərqləndiyini bildirir. O, informasiyanı bərpa etmək və ya ötürmək funksiyasını və tanıma funksiyalarını ayrıca göstərir.

“Dil informasiyanı saxlamaq, hiفز etmək, lazım gəldikdə onu bərpa etmək və ya ötürmək funksiyasını daşıyır. Buna misal olaraq, o, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının on üç əsr bundan əvvəl qələmə alınmasını və hələ də o dastan haqqda danışılmasını və onun müxtəlif yozum və variantlarının meydana gəlməsinin normal hal olduğunu vurğulayır¹².

Digər əlavə funksiya isə, tanıma funksiyasıdır. Bu funksiyanın açığlanmasına F. Veysəlli çox maraqlı şərh vermişdir. “Mən həmsöhbətimin birinci cümləsindən kimliyini, haradan olduğunu, yaşını, hətta peşə fəaliyyətini müəyyən edə bilirəm. Əgər

¹¹ Yakobson R. O. Linguistics and poetics. Style in language. Cambridge: MIT press, 1960, s. 350-77.

¹² Veysəlli F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: “Mütərcim”, 2013, s.37.

bir kəslə bir dəfə telefonda və üz-üzə gələndə ünsiyyətdə olmuşamsa, həmin adamla ikinci dəfə telefonla danışıqda, onun birinci cümləsindən səsinin tembrinə görə kimliyini dəqiq müəyyənləşdirə bilirəm. Digər tərəfdən, linqvistik hazırlığı olan hər kəs üz-üzə gələrkən əvvəllər görmədiyi və tanımadığı adamın hansı dildə danışdığını və ya hansı dil ailəsinə mənsub olduğunu müəyyənləşdirə bilər”.

Bundan əlavə bu yarımfəsildə Q.V.Kolşanskiy, A.Axundov, K.Halidey və digər dilçilərin dilin funksiyaları ilə bağlı fikirləri də təhlil edilmişdir.

Dissertasiyanın birinci fəslinin üçüncü yarımfəsli *“İngilis dilinin tətbiqi və müasir texnologiyaların rolu”* adlanır.

Müasir dövrdə rəqəmsal texnologiya həm dilin öyrənilməsində, həm də tədrisində çox vacib amillərdən biri hesab olunur. Son on il müddətində yüksək texnologiyaların tədris prosesinə daxil edilməsi ilə ingilis dilinin öyrədilməsi üsulları nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişmişdir. D.Qradol texnologiyanın təhsil, iş və mədəniyyətə güclü təsirini nəzərə alaraq, onu qloballaşma prosesinin təkanverici qüvvəsi adlandırmışdır¹³. O, ingilis dilinin istifadəsinin 1960-cı ildən bəri sürətlə artdığını və bu dili sosial məzmunlu, siyasi, işgüzar, təhsil, sənayesinin, kütləvi informasiya vasitələrinin, kitabxananın, sərhədlərarası ünsiyyətin, təhsilin dili kimi dəyərləndirmişdir.

Bir çox ölkələrdə ingilis dilinin həm öyrənilməsində, həm də tədrisində yüksək texnologiyalardan istifadənin mühüm rol oynaması bəlli məsələdir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində aparılan tədqiqatların nəticələri buna bir sübutdur. Tədqiqatların əksəriyyətinin nəticələrinə görə, yüksək texnologiyalar ingilis

¹³ Gradol D. The Future of English. British Council, 2000, s.25.

dilinin xarici dil kimi öyrənilməsinə müsbət təsir edir. Məsələn, İrandan olan müəllimlərin apardığı tədqiqatın nəticəsinə əsasən kompüter yönümlü təlimlərin verilməsi ilə dilin öyrədilməsində texnologiyanın istifadəsinin yalnız müsbət təsiri mövcuddur¹⁴. Apardığımız tədqiqat işinin əsas məqsədi ali məktəbdə dilin tədrisində rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin üstünlüklərini, müsbət və mənfi tərəflərini aşkara çıxarmaq idi. Bu kiçik həcmli tədqiqat işini biz Xəzər Universitetinin ingilis dili müəllimləri ilə apardıq. Rəqəmsal dövrdə yaşamağımıza baxmayaraq, müasir avadanlıqların istifadəsi ilə sinif mühitində ingilis dilinin xarici dil kimi tətbiqini hələ də tam şəkildə həyata keçirə bilmirik. Əvvəldə söylədiyimiz kimi bu məsələ ilə bağlı həddindən çox tədqiqat işləri aparılmışdır. Lakin buna baxmayaraq, texnologiyanın Azərbaycan təhsil müəssisələrində xarici dilin öyrənilməsində və tədrisində rolu hələ də araşdırılmamışdır. Bu səbəbdən də, tədqiqat işimizdə ingilis dilini xarici dil kimi tədris edən müəllimlərin təcrübəsinə əsaslanıb, rəqəmsal texnologiyaların dilin tədrisində olan təsirini araşdırmaq üçün aşağıdakı sualları müəyyənləşdirdik:

1. Müəllimlər ingilis dilinin ikinci dil kimi tədrisində rəqəmsal texnologiyalardan nə dərəcədə yararlı ola bilər?

2. Tədris prosesində müasir texnologiyanın tətbiqinin üstünlükləri və çatışmazlıqları hansılardır?

Tədqiqat suallarından aydın olduğu kimi, bizim araşdırma işimiz keyfiyyət təhlil metodu əsasında aparılmışdır. Yuxarıda verilmiş sualları daha dəqiq şəkildə açmaq üçün informantlardan müsahibə almaq üsulu seçilmişdir. Müsahibələrdə əvvəlcədən

¹⁴ Mollaei, F., & Riasati, M. J. Teachers perceptions of using technology in teaching EFL. *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, 2013, 2(1), s.13-29. <http://dx.doi.org/10.7575/ijalel.v.2n.1p.13>

hazırlanmış konkret suallar informantlara ünvanlandırılmışdır. Bəzi hallarda isə müsahibin fikirlərini daha dəqiq və xırdalıqla anlamaq üçün əlavə suallar da verilmişdir. Yalnız bir informantdan onun sağlamlığında yaranmış problemə görə üzbəüz müsahibə alınmamışdır. Həmin informant tədqiqat işi üçün nəzərdə tutulmuş sualları elektron poçt vasitəsi ilə cavablandırıb bizə göndərmişdir. Yerdə qalan digər informantların hamısından universitet daxilində üzbəüz şəkildə müsahibə alınmışdır. Bütün müsahibələr mobil telefonun yaddaşına səs yazısı vasitəsilə yazılmışdır. Müsahibələr yalnız ingilis dilində aparılmışdır.

Apardığımız tədqiqat işindən də aydın oldu ki, rəqəmsal texnologiyaların üstünlükləri mənfi cəhətlərini üstələyir və xarici dillərin tədrisində onlardan düzgün istifadə dilin mənimsənilməsini və işlədilməsini də asanlaşdırır. Bu halda, yaşlı nəsil nümayəndələri və hətta rəqəmsal texnologiyaların imkanlarından heç xəbəri olmayan dil müəllimlərini bir araya toplayıb, xarici dilin tədrisində və öyrənilməsində rəqəmsal texnologiyalardan necə yararlanmaq ilə bağlı seminarlar keçirmək olar. Hətta əyani sürətdə bir neçə dərslə də nümayiş etdirməklə texnologiyaların faydalı olduğunu sübut etmək olar. Daha sonra isə faydasına bələd olan müəllimlər üçün dərslə istifadəsi zəruri olan avadanlıqların iş prinsipini də aşılamaq olar.

Dissertasiyanın *“Müasir İngilis dilinin işlənməsi”* adlı ikinci fəslə dörd yarım fəslə ayrılır. Bu fəslin birinci yarım fəslə *“İngilis dili və rəqəmsal texnologiyalar”* adlanır.

Texnologiya cəmiyyəti dəyişmə gücünə malikdir. Belə ki, texnologiya əsrlər boyu digər sahələrlə bərabər ingilis dilinin də təkamülünə təsir göstərir. Bunun ən bariz nümunəsi alman sənətkarı

Yohan Qutenbergin ixtira etdiyi çap dəzğahıdır. 15-ci əsrdə reallaşmış bu ixtira ilə ingilis dilindəki sözlərin standart yazılışının əsası qoyulmuşdur. Çap edilmiş mətnlərin asanlıqla oxunmasını təmin etmək üçün durğu işarələrinin yeni forması icad edilmişdi. İlk dəfə idi ki, müxtəlif bölgələrdən olan insanların ingilis dilinin qrammatikasına dair fikirləri üst-üstə düşürdü.

Yeni texnologiyaları adlandırmaq üçün yeni sözlər yaradıldı. Proqram aparıcıları tərəfindən isə yeni danışmaq üsulu yarandı¹⁵ (163). Yeni sözlərin yaranması və ya köhnəlmiş sözlərə yeni ifadə verməklə dirçəlmələri də texnologiyanın inkişafı sayəsində öz əksini tapmışdır. Bəzi dilçilər texnologiyanın lüğətin zənginləşməsinə səbəb olmasından əlavə onun danışmaq dilinə də xüsusi təsir göstərdiyini vurğulayırlar. “Texnologiya bizim lüğətimizi zənginləşdirməkdən əlavə, dili işlətmə tərzimizi, özümüzü ifadə və danışğımızı da dəyişdi. Gənc nəsil hazırda dil inqilabı dövrünü yaşayır”¹⁶.

Belə ki, gənclər sosial şəbəkələrdə yazışmaları zamanı hərf və qrammatik səhvlərə çox yol verirlər. M.MakKrindele buna öz münasibətini belə bildirir: “Əlbəttə, texnoloji və sosial dəyişkənlik olan yerdə daima tənqidlər olur. Lakin tənqidlərin heç də hamısı əsaslı olmur”¹⁷. Tanınmış Britaniya jurnalisti C.Hamfris texnologiyanın inkişaf etdiyi müasir dövrdə gənclərin sosial şəbəkələrdə yazışmaqla vaxtlarını keçirmələrinə və bunun heç də yaxşı sonluğu olmayacağına digərlərini də inandırmağa çalışır. “Yazışanlar “dil vandallarıdır”. Onlar Çingiz xanın qonşu dövlətlərə 800 il əvvəl elədiklərini indi bizim dilimizə edirlər. Onlar durğu

¹⁵ www.factsanddetails.com/southeast-asia/Singapore

¹⁶ Mark McCrindle. Word up. Halstead Press, 2007, s. 208.

¹⁷ Yenə orada, s.23.

işarələrini qoymaya-qoymaya, lüğətimizi biabrçı hala sala-sala dilimizi məhv edirlər. Onları dayandırmaq lazımdır”¹⁸.

Akronim və abreviaturların ədəbi dili korlamasından bir çox dilçilər narahatdır. Onlar sosial şəbəkələrdə yazışmaların təsiri ilə akronim və abreviaturlara daha çox önəm verilməsinin əleyhinədirlər. 2003-cü ildə Şotlandiyada 13 yaşlı məktəbli qızın ingilis dilində yazdığı inşada, müəlliminin açma bilmədiyini abreviaturlara rast gəlinmişdir. Beləki, müəllimin tapşırığı əsasında şagirdlər “Yay tətlimi necə keçirdim” adlı inşaya yazmalı idilər. Məktəbli qız isə elə ilk sətirdə açıqlaması /complete waste of time/ olan “CWOT” abreviaturlarını yazmaqla kifayətlənmişdir¹⁹.

D.Kristal bu halı normal qəbul edərək, yüzlərlə dil müəllimləri ilə söhbət aparmışdır. Nəticədə heç bir müəllimin şagirdlərin inşalarında internet dilinə rast gəlmədiyini bildirmişlər²⁰. Hətta, onun “İmtahan yazılarında qısaltmalarından və internet dilindən istifadə etmək istəyerdizmi?” sualına şagirdlər birmənalı olaraq “yox” cavabı vermişlər. Səbəbini isə yazı işlərindən aşağı qiymət ala biləcəkləri idi²¹.

Texnologiya sayəsində artıq şifahi ünsiyyətdən daha çox yazılı ünsiyyətə üstünlük verilir. Gənc və yaşlı nəslin sosial şəbəkələrdə ünsiyyət quran nümayəndələrinin əksəriyyəti gündəlik yazılarında qrammatik qaydalara riayət etmir və sözlərin düzgün yazılışına fikir vermirlər. Onlar həddindən artıq müxtəlif şəkili qısaltmalar işlədirlər. Məlumatı tez çatdırmaq məqsədilə sosial şəbəkələrdə sait səslər ixtisara salınır (abreviaturlar), hərflər və bütöv hecalar rəqəmlərlə və ya səslərlə əvəz edilir (fonetik

¹⁸ Mark McCrindle. Word up. Halstead Press, 2007, s. 23.

¹⁹ Həmin əsər, s.23.

²⁰ Crystal D. How language works. Popular Penguins, 2008, s. 203.

²¹ Mark McCrindle. Word up. Halstead Press, 2007, s. 25.

əvəz etmə), durğu işarələri isə yerli-yersiz qoyulur²². Buna misal olaraq, dissertasiyada xüsusi cədvəldə qısaltmalar ilə yazılmış mətn və onun deşifr edilmiş forması verilib.

Beləliklə, yaradılan hər bir yeni texnologiyanın dilə təsirinin fərqli şəkildə üzə çıxdığının şahidi oluruq. Hazırkı dövrdə müasir tendensiya isə müxtəlif qısaltmaların (abreviatur, loqoqram, numeronim və s.) həm yazılı həm də şifahi nitqdə istifadəsinə əsasən gənc nəsil tərəfindən böyük əhəmiyyətin verilməsidir. İnsanlar qısaltmaların nitqdə istifadəsini həm asan, həm tez və eyni zamanda anlaşılan bir ifadə tərzini kimi qəbul edirlər. Bir çox alimlərin bu məsələ ilə bağlı fikirlərini və bu yolla dilin korlandığını da nəzərə alsaq, belə qənaətə gəlmək olar ki, dilçilərin öhdəsinə gəncləri maarifləndirməklə, ən azından akademik yazıda və mühitdə internet dilindən istifadəni minimuma endirməyə çağırmaq düşür.

İkinci fəslin ikinci yarımfəslisi “*İngilis dilinin elektron mediada işlənməsi*” adlanır.

Müasir dövrdə informasiyanın sürətli yayımını təmin edən ən mühüm vasitələrdən biri mediadır. Tarixən informasiyanın sürətli yayılmasını təmin edən vasitələr iki dövrə bölünür: birincisi çapın, ikincisi isə çapı tədricən əvəz edən radioyayımın ixtirasıdır²³. Peyk və şəbəkələrin yayımı kimi müasir texnologiyaların inkişafı dilin təşviqində və yayılmasında böyük rol oynayır. Çap ilə müasir kütləvi informasiya vasitələrinin fərqli cəhəti, ondadır ki, birinci standart, ikinci isə daha çox danışq ingiliscəsini təbliğ edir²⁴.

²² Həmin əsər, s.25.

²³ Petryshyn K. English loanwords in electronic media discourse in Ukraine. Print: Representrale, University of Oslo, 2014, s. 26.

²⁴ Dovring K. English as lingua franca: double talk in global persuasion. Praeger Publishers, 1997, s. 38.

Dilin və mədəniyyətin təbliğini asanlaşdıran amillərdən biri ingilisdilli kanalların olduqca ucuz olmasıdır²⁵. K.Petruşin ingilis dilinin uğurlu yayılmasına səbəb olaraq, bir çox Avropa kanallarında verilişlərin ingilis dilində altbaşıqlarla verilməsini göstərir. “Əslində, bir çoxları altbaşıqların verilməsini dilin inkişafı üçün, daha doğrusu, dil bacarıqlarını artırmaq üçün mütləq olduğunu düşünür. Belə ki, ingilis dilinin mediada dominantlıq təşkil etməsi artıq adi hala çevrilib”²⁶.

Hazırda dünya tele-radio yayımlarında siyasət, idman, iqtisadiyyat, texnologiya, elm, incəsənət, musiqi, əyləncə kimi müxtəlif sahələrlə bağlı məlumatlar insanların diqqətinə çatdırılır. İngilis dilinin internet, radio, televiziya və digər elektron media vasitələrində mütəmadi işlənməsi, bu dilin “hər kəs tərəfindən başa düşülən” dil kimi anlamına gəlir²⁷. Bu da, təbii ki, öz növbəsində ingilis dilindən alınma sözlərin müxtəlif dillərin lüğət tərkibinə daxil olmasına və insanların bu anqlisizmlərin danışdıqlarında qeyri-ixtiyari şəkildə işlətmələrinə təsir etməsidir. Buna nümunə olaraq, www.bakixeber.com xəbər saytından "İki şəhər arasında müəyyən bənzərliklər rus turistlərini cəlb edir" başlıqlı qısa bir məqaləni misal gətiririk²⁸.

Məqalədə aşkar edilmiş anqlisizmlərin nitq hissələrinə görə qısa təsnifini aşağıdakı kimi vermək olar:

²⁵ Rosenhaus J. and Kowner R. Globally speaking: motives for adopting English vocabulary in other languages. Clevedon: Multilingual Matters Ltd. 2008, s. 14.

²⁶ Petryshyn K. English loanwords in electronic media discourse in Ukraine. Print: Representrale, University of Oslo, 2014, s. 26.

²⁷ Dovring K. English as lingua franca: double talk in global persuasion. Praeger Publishers, 1997, s. 38.

²⁸ www.baki-xeber.com/sosial/60832.html

- a) isim: agentlik (qurum), reyting, otel (mehmanxana), onlayn, sistem (qayda), faktor, sektor (şöbə), brend , aksesuar, ekspert (mütəxəssis), şoppinq (alış-veriş), festival, proses (proses, üsul);
- b) sifət: analitik (təhlili), populyar (məşhur);
- c) feil: bronlaşdırmaq (yer tutmaq).

Təbii ki, misalda verilmiş məqalə anqlisizmlərin yerli-yersiz istifadə edildiyi yeganə elektron media materialı deyil. Əgər kifayət qədər geniş araşdırma aparsaq bu cür halların getdikcə daha da artdığının şahidi olarıq, çünki, müasir dövr müəllifləri anqlisizmləri məqalələrdə verməklə məqalənin daha çox diqqət cəlb edəcəyini və oxunulacağını zənn edirlər. Lakin onlar müəyyən sözlərin öz doğma dillərində qarşılıqlarının olduğunu bilə-bilə “alış-veriş” əvəzinə “şopinq” (shopping) və ya “məşhur” əvəzinə “populyar” (popular) işlətməklə dilin yad təsirlərə məruz qalmasına şərait yaradırlar. Belə ki, məqaləni oxuyan insanların gözləri anqlisizmlərə tədricən öyrəşir daha sonra isə həmin kəlmələri öz nitqlərində istifadə etməyə başlayırlar. Bu cür halların geniş vüsət almasının qarşısını almaq üçün xüsusi dil planı hazırlanmalıdır.

Tədqiqatın ikinci fəslinin *“İngilis dilinin kağız mediada işlənməsi”* adlı üçüncü yarımfəslində ingilis dilinin kağız mediada işlənməsini araşdırmaq məqsədi ilə 525-ci qəzet (14 oktyabr, 2015-ci il çərşənbə) №187 (4442) sayında kiçik araşdırma işi aparılmışdır. Nəticədə bir çox anqlisizmlərə rast gəlinmişdir. Bir çox məqamlarda sözlərin Azərbaycan dilində qarşılığı olsa da, anqlisizmlərə üstünlüyün verilməsini müşahidə edilmişdir.

Bəzən elə terminlər olur ki, onların Azərbaycan dilində həqiqətən də qarşılığı olmadığı üçün istifadəsi qənaətbəxş hesab edilə bilər. Lakin eyni bir məqalədə "mehmanxana" sözü ilə yanaşı həm /hotel/, həm də "otel" sözlərinin işlədilməsi heç də ürəkaçan hal

deyil. Belə ki, müəllif eyni adlı sözü artıq Azərbaycan dilində bir dəfə yazmışdırsa, növbəti dəfə onu ingilis dilində verməsi yersizdir.

Anqlisizmlərin işlədildiyi məqalə başlıqları da diqqətdən kənar qala bilməz:

"Avro-2016 da *kuryoz* olay"²⁹. Burada işlədilən "kuryoz" sözü ingilis dilindən tərcümədə "maraqlı", "qəribə" deməkdir. Əslində son zamanlar dilimizdə çox işlədilən türk mənşəli "olay" sözü isə hadisə deməkdir. Görəsən, öz dilimizdə normal qaydada bu başlığı versək yaxşı olmazmı? Əgər anqlisizm və türk mənşəli sözü işlətməsək, "Avro-2016 da qəribə hadisə" kimi bir başlıq alınar.

"*Pensiya* və müavinətlər *qrafikdən* əvvəl verilib"³⁰. Fikrimizcə, bu məqalə başlığında "pensiya" sözünü təqaüd, qrafik sözünü isə vaxt, zaman sözlərilə vermək olar. Beləliklə, məqalə başlığımız "Təqaüd və müavinətlər vaxtından əvvəl verilib" kimi alınacaq.

"Azercell-in dəstəyilə peşə təhsili sahəsində yeni layihəyə *start* verilir"³¹. Müasir zamanda "start" sözünün dilimizə tərcüməsinin "başlamaq" olduğunu az qala azyaşlılar da bilir. Lakin bu sözün ictimai qəzetdə məqalə başlığında verilməsi heç də təqdirəlayiq hal deyil.

Qəzet materialını analiz edib belə nəticəyə gəldik ki, anqlisizmlərə daha çox aşağıdakı mövzularda rast gəlinir:

1. Siyasi-ictimai və iqtisadi mövzularda daha çox rast gəlinən sözlər aşağıdakılardır: *terror aktı, parlament, spiker, plenar; transferlər, investisiya, devalvasiya, demografik, monitoring.*

²⁹ "525-ci qəzet" (14 oktyabr, 2015-ci il çərşənbə) №187, (4442), s.8.

³⁰ Yenə orada, s.6.

³¹ Yenə orada, s.2.

Son zamanlar, daha çox Şərqdə və bəzi Avropa ölkələrində baş verən dəhşətli qətlialmlar *terror aktı* adı altında qələmə verilir. Bu söz birləşməsi artıq bütün dillərdə anlaşılındır. Lakin buradakı /terror/ sözü olduğu kimi saxlanılsa belə, /akt/ sözü hadisə kimi verilə bilər.

Parlament latın mənşəli "parlamento" sözündən götürülüb. Bu sözün mənası *müzakirələr* deməkdir.

Spiker danışan, natiq kimi tərcümə olunsa da, siyasi termin kimi "iclası aparən" mənasında işlədilir. Müasir dövrdə ingilis dilində səs gücləndiriciyə də /speaker/ deyilir.

Plenar bütün üzvlərin iştirakı ilə deməkdir.

Transferlər latın dilində /transfero/ pulötürmə, köçürmə deməkdir.

Investisiya yatırım, *monitorinq* yoxlama deməkdir.

2. İdman sahəsində işlədilmiş anqlisizmlər bunlardır: *matç*, *çempion*, *arena* və s.

Matç sözü yarış və ya görüş deməkdir, bəzən bu sözün sinonimi kimi qarşılaşma sözü də işlədilir.

Çempion qalib və ya mübariz deməkdir. İdman sahəsində bu söz, 1730-cu ildən bəri birinciliyi tutan idmançılara deyilir³².

Arena meydan deməkdir. Təəssüf ki, paytaxtımızda yeni tikilmiş idman mərkəzlərinin əksəriyyətini məhz /arena/ deyə adlandırırlar: "ABU arena", "Backcell arena", "Milli gimnastika arenası".

3. Elmi və texniki sahələrdə rast gəlinən anqlisizmlər bunlardır: mifoloji, obraz, konstruktiv, epoxa.

³² www.en.oxforddictionaries.com/explore

*Mifoloji - əfsanəvi, obraz - surət, konstruktiv - əməli, epoxa - era deməkdir*³³.

KİV materiallarında anqlisizmləri üç meyarə görə qruplaşdırmaq olar:

1. Azərbaycan dilində sinonimi mövcud olan sözlər: /monitorinq aparmaq/ (yoxlama aparmaq), /real/ (həqiqi), /mental/ (əqli), /ironik/ (kinayəli), /tolerant/ (dözümlü), /humanist/ (insanpərvər), /praktika/ (təcrübə), /fundamental/ (əsaslı), /neqativ/ (mənfi), /pozitiv/ (müsbət), /sektor/ (bölmə), /struktur/ (quruluş), /temperatur/ (dərəcə), /fundamental/ (əsaslı), /innovativ/ (yeni);

2. Adətən dilimizdə qarşılığı olmayan, lakin eyni zamanda da hər kəsə məlum olan alınma sözlər: /problemlər, futbol, beton, jeton, disbalans, ipoteka, devalvasiya, episentr/ və s.

F.Veysəlli “Aztrend” xəbər portalına verdiyi müsahibədə sözlərin alınması ilə bağlı maraqlı fikir söyləyib: “Əgər televizor, diktafon, radio sözlərini alınma söz kimi qəbul etmişiksə, biz indi onların qarşılığı kimi yenidən söz ixtira edən deyilik. Bu, heç mümkün də olmaz. Çünki həmin sözlər bu məhsulları istehsal edib bazara çıxaran xalqların dilində yaranıb. Türklər maşını araba kimi qəbul ediblər. Ancaq biz indi maşınlara “dördəyək”, “özüqacan”, “özüdayanan”, “təkərli araba” deyə bilmərik. Çünki maşınların da hər birinin öz adı var. Axı, “Mən bazardan “Mercedes” aldım əvəzinə, “dördtəkərli araba aldım” deyə bilmərik”³⁴.

3. Qəzet və jurnallarda ingilis dilində olduğu kimi orijinal şəkildə çap edilmiş ingilis sözlərinə də rast gəlinir: “British Council” (Britaniya konsulluğu), əslində /British Council/ təşkilatın adıdır.

³³ www.en.oxforddictionaries.com/explore

³⁴ www.az.trend.az/azerbaijan/society/2150534.html

Bu sözlərdən bəziləri artıq lüğətimizə daxil edilib. Bəziləri isə çox güman ki, ya mənalarını itirəcək, ya da zamanla istifadədən çıxarılaçaqdır. Bəs, görəsən, öz ana dilimizdə qarşılığı ola-ola anqlisizmlərdən istifadəyə nə üçün meyil göstərilir? Çox güman ki, müasir dövr texnologiyası, internetin istifadəsi, ingilis-dilli kanalların baxılmasına meyil, bir çox məlumatların ingilis və ya hər hansı bir əcnəbi dildən tərcüməsi, anqlisizmlərin geniş istifadəsinə və hətta KİV-mizə daxil olmasına səbəb olub.

İkinci fəslin üçüncü yarım fəslə *“İngilis dilinin radio və televiziya işlənməsini”* adlanır.

Sürətlə inkişaf edən dövrdə radio və televiziya insanların həyatında mühüm rol oynayır. Hər ikisi də insanların həyatında qaçılmaz bir ehtiyaca çevrilib. Reklam çarxlarında müştərilərin diqqətini cəlb etmək üçün məqsədli şəkildə dillərin çarpazlaşmasına süni şərait yaradılır. Mətnlər xüsusi üslubda yazılır ki, müştərilərin nəzərində qalsın³⁵. Reklam çarxlarının birində ispan və ingilis dilləri çarpazlaşmışdır: “In my cocina I would never make coffee with any other coffeemaker”. Burada “cocina” ispancadan mətbəx kimi tərcümə edilir. Reklam edilən əşya isə kofebişirən maşındır³⁶.

Son zamanlar televiziya aparıcılarının, efirdə danışanların ünsiyyətində ingilisdilli kəlmələrin, ifadələrin istifadəsini müşahidə etmək olar. Təbii ki, bu hal ingilis dilinin qloballaşmasının nəticəsidir. Lakin Azərbaycanın milli tele-radio kanalları vasitəsi ilə belə halların baş tutmasının nə dərəcədə doğru olduğunu və dillərin çarpazlaşmasının daha çox hansı hallarda baş tutduğunu yoxlamaq üçün kiçik müşahidə apardıq. Tədqiqatın əsas məqsədi televiziya

³⁵ Luna D. Advertizing to bilingual Consumers: The impact of Code switching on Persuasion. Journal of consumer research. Vol. 31, No.4, Oxford University Press, 2016, s. 760.

³⁶ Həmin əsər, s. 761.

proqramlarında dil seçimini, bir dildən digər dilə keçid prosesini aşkara çıxarmaq idi.

Şifahi ünsiyyətdə bir dildən digər dilə keçidə rast gəldik. Bu səbəbdən də onu tədqiq etmək qərarına gəldik. Dilçilikdə bir dildən digər dilə keçid prosesi “code-switching” adlanır. “Code-switching” müasir dövrdə ən çox araşdırılan sosiolinqivistik fenomenlərdən biridir.

Dillərin çarpazlaşmasını nitqdə alınma sözlərin işlədilməsi ilə eyniləşdirmək olmaz. V.Belikov yazır ki, alınma vahidlər mənimsənilən dilin qrammatikasına və fonetik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşır. Dillərin çarpazlaşmasında isə əksinə sözlər, ifadələr, hətta bütöv cümlələr istifadə olunan dilin linqivistik xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə işlənir. Ş.Poplak dillərin çarpazlaşmasının üç növünü vurğulayır:

a) əlavələrlə keçid (tag switching or extra-sentential). Buraya “but” (lakin), “I mean” (zənnimcə), “You know” (bilirsən ki), “Isn’t it?” (elə deyilmi?) kimi sözlər (bir çox hallarda bağlayıcılar) və ifadələr daxildir.

b) cümləarası keçid (inter-sentential). Bir cümlə birinci dildə, digər cümlə isə ikinci dildə işləndikdə cümləarası keçid prosesi baş verir. Məsələn: “Bilmirəm xanımdan ingiliscəmi soruşum. This project is created with the support of American embassy”. (Bu layihə Amerika səfirliyinin dəstəyi ilə ərsəyə gətirilib.)

c) cümlədaxili keçid (intra-sentential). Burada bir cümlə daxilində ikinci dildən müxtəlif sözlərin asanlıqla işlənməsi aiddir. Məsələn: “Abelardo tiene los *movie tickets*”. (*Abelardonun kinoya biletləri var*). Bu misalda “kino biletleri” ingilis dilində cümlənin qalan hissəsi isə ispan dilində verilib.

Əldə etdiyimiz məlumata əsasən Azərbaycan tele-radio verilişləri arasında ingilis və Azərbaycan dillərinin çarpazlaşması ilə bağlı kiçik tədqiqat ilk dəfə olaraq aparıldı. Aşağıdakı sualların araşdırılması tədqiqatın nəticəsində öz əksini tapdı. Televiziya verilişlərində öncədən hazırlanmamış parçalarda dillərin çarpazlaşması özünü büruzə verir. Azərbaycan və ingilis dillərinin çarpazlaşmasında əsasən ikinci dildən götürülən tək bir sözün dominant dildə işlədilməsinə daha tez-tez rast gəlinir.

Tədqiqat televiziya proqramlarının müşahidəsi əsasında aparılmışdır. Tədqiqat obyektini kimi Azərbaycan tele-məkanından ATV kanalından 10-dan sonra adli televiziya verilişi götürülmüşdü. Əldə edilmiş qeydlərin təsnifini Ş.Poplakin dillərin çarpazlaşması ilə bağlı verdiyi bölgüyə əsasən apardıq. Burada yalnız “əlavələrlə keçid” (extra-sentential) bölgüsünə aid heç bir kəlmə qeydə alınmamışdır.

Dissertasiyanın “İngilis dilinin tədqiqində yeni tendensiyalar” adlı üçüncü fəslə üç yarımfəsildən ibarətdir. Birinci yarımfəsil “Sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənməsi” adlanır.

Müasir texnologiyaların inkişafı internetin geniş yayılmasına və istifadəsinə imkan yaratmışdır. İnternetin çalışma sürətinin artması isə öz növbəsində sosial şəbəkələrdən istifadəyə meyil və imkanları genişləndirir. Kommunikasiya məqsədilə istifadə olunan hər bir yeni yaradılmış texnologiya dilə təsirsiz ötürür. İnternet və sosial şəbəkələrdən istifadə isə artıq iyirmi ildən çoxdur ki, xüsusilə ingilis dilinə təsir edir. D. Kristal bu məsələyə öz fikrini belə bildirir ³⁷:

³⁷Crystal D. Language and Internet. Cambridge University press, England, 2001, s.138.

“XIX əsrdə telefon ixtira ediləndə insanlar təşvişə düşdülər. Onlar telefonun dili məhv edəcəyindən qorxdular. Daha sonra 1920-ci ildə televiziyanın ixtirasının insanların əqlinə mənfi təsir edəcəyini düşündülər. Eyni hal internetin kəşfindən sonra da müşahidə edildi. İnsanlar internetin onların dilində çox ciddi fəsadlar törədəcəyindən təlaşlandılar”.

Əslində insanların təlaşsı səbəbsiz deyildir, çünki yüksək texnologiyalar və, ümumiyyətlə, internet ingilis dilinin sürətlə dəyişməsinə səbəb oldu. Müasir dövrdə söz və ifadələr bir dildən digərinə əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha asanlıqla keçir və keçiyi dilin qrammatik, fonetik və leksik xüsusiyyətlərinə uyğunlaşaraq kök salır. Bu, ilk növbədə sosial şəbəkələrdə müxtəlif ölkələrdən olan insanların bir-biri ilə ünsiyyətindən və daha çox hallarda ortaq dil kimi qlobal dil olan ingilis dilinin istifadəsindən irəli gəlir. “İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının dünya miqyasında hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi müasir proseslərlə bağlı yeni söz və ifadələrin yaranmasına təkan vermişdir. Bunun əsas səbəbi odur ki, bu dil vahidlərini hər hansı kontekstdə görmək (reklam, sosial media və s.) və ya eşitmək imkanları artıb. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının qlobal miqyasda xüsusi dəyər və əhəmiyyət kəsb etməsilə dünya dillərində, eləcə də Azərbaycan dilində bu texnologiyaları ifadə edən sözlər çoxalır. Məsələn, internet (internet), onlayn (online), kompüter (computer), noutbuk (note-book), lap-top (laptop), noutbuk (notebook), planşet (planshet), sayt (site), i-meyl (e-mail), link (link), bloq (blog), fotoşop (photoshop), vay-fay (wi-fi), modem (modem), smartfon (smartphone), feysbuk (facebook), tviter (twitter), instaqram

(instagram), selfi (selfie), vots-ap (what's up), sms (short message service) və s.”³⁸.

İngilis dilinin tədqiqinə sosiolinqvistik yanaşmada müasir tendensiyalar kimi ilk növbədə müasir texnologiyaların dilə olan təsirində və sosial şəbəkələrdə ingilis dilinin işlənməsində müəyyən boşluqların olduğu müşahidə edilir. Bunu nəzərə alaraq problemin elmi cəhətdən öyrənilməsi üçün respondentlər arasında sorğu keçirilmişdir. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis dilinin müxtəlif təbəqələr tərəfindən sosial şəbəkələrdə işlədilməsini, dildə baş verən dəyişikliklərin öyrənilməsini, dil qaydalarının hansı sosial qruplar tərəfindən daha çox pozulduğunu və sosial şəbəkələrin dil bacarıqlarına müsbət və mənfi təsirini araşdırmaq idi. Sorğunun vəzifəsi ingilis dilinin sosial şəbəkələrdə düzgün istifadəsini və dil normalarının pozulmasını aşkar etməkdir.

Üçüncü fəslin üçüncü yarımfəslə *“Eksperimentin aparılması şərtləri”* adlanır. Burada aparılmış tədqiqat işində istifadə olunan sorğu metodunun xırdalıqları və onların nəticələri öz əksini tapmışdır.

Sorğu 2016-cı il payız sessiyası müddətində (sentyabr-dekabr aylarında) Xəzər Universitetində 60 nəfər arasında aparılmışdır. Sorğunun nəticəsi olaraq 60 nəfər informant hər birində 10 nəfər olmaqla 6 qrupa ayrılmışdır. Bu qruplar şərti olaraq aşağıdakı kimi adlandırılmışdır:

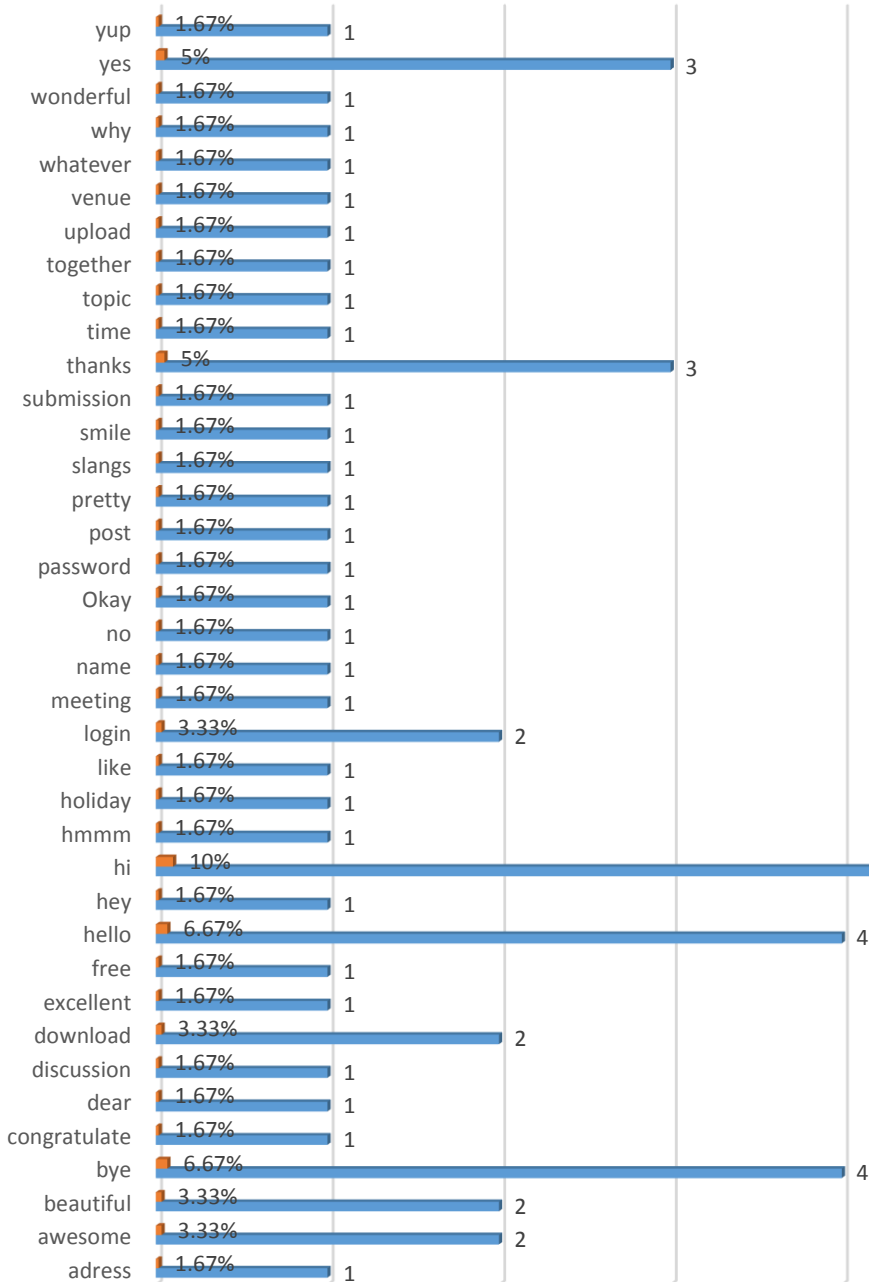
1. Aşağı kurs tələbələri;

³⁸ Mahmudova T. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları və ünsiyyət: dildə yeni nə var. “525-ci qəzet”. 2015, 31 yanvar. s.14.

2. Magistr tələbələri;
3. İngilis dilini öyrənən xarici tələbələr;
4. Administrativ işçilər;
5. Ana dili Azərbaycan dili olan müəllimlər;
6. Dil daşıyıcıları (ingilis dili).

Sorğu vərəqində informantın ixtisası, yaşı, cinsi, orta məktəbi bitirdiyi yer, ingilis dilini öyrənməyə başladığı yaş dövrü, valideynlərinin savadı, sosial şəbəkələrdən təxmini gündəlik istifadə müddəti (saatla), ingilisdilli saytlardan istifadə etmə, internetə qoşulma, sosial şəbəkələrdən istifadə zamanı ingilis dilində işlətdiyi ifadələr, qısaltmalar (akronimlər), cümlələr verilmişdir.

Tədqiqat işinin üçüncü fəslinin sonuncu yarım fəslə "Nəticələrin linqvistik şərhə" adlanır. Bu yarım fəsilə tədqiqat işindən əldə edilmiş nəticələrin linqvistik təhlili öz əksini tapır.

Ümumilikdə, informantlar 38 adda akronim və abreviatur qeyd etmişlər. Sorğunun nəticələrinə əsasən, qısaltmalardan ən çox aşağı kurs tələbələri, ən az isə ingilis dilini öyrənən xarici tələbələr istifadə edirlər. Aşağı kurs tələbələri daha çox məktəbi yeni bitirmiş gənclərdir və sosial şəbəkə istifadəçilərinin demoqrafik faktorlarını nəzərə alsaq, bu gənclər vaxtlarının əksər hissəsini sosial şəbəkədə keçirirlər. Sxemdən görüldüyü kimi, ən çox təkrarlanan qısaltma /OK/ -dir. Informantların 25%-i bu qısaltmanı sosial şəbəkədən istifadə zamanı yazılarında işlədirlər.

/OKEY/ [oukeɪ] razılıq bildirmək üçün işlədilən sözdür. Amerikanın səkkizinci prezidenti Martin Van Buren iş fəaliyyəti dövründə ingilis dilində “all correct” ifadəsinin yazılışını səhvən “oll korrekt” kimi qeyd edib, daha sonra isə bu hal insanlar arasında bir zarafata çevrilərək “OK” akronimi şəkilində yaddaşlarda, daha sonradan isə yazıda qalıb³⁹.

/Okay/ sözü 19-cu əsrin ortalarından Amerikada yayılmağa başlasa da , bəzi mənbələrdə bu sözün mənşəyini müxtəlif dillərə bağlayırlar. Məsələn, “yaxşıdır” kimi tərcümə edilən bu söz şotland dilində /och aye/, yunan dilində /ola kala/, hazırda Missisipi çayının hövzəsində yaşayan çoktau hindilərinin dilində isə /oke/ və ya /okeh/ (Belə də!) kimi işlədilir⁴⁰. Onun qısaltılmış variantı /OK/ [okeɪ] hazırki dövrdə az qala körpələrin də leksikonunda var. Bu qısaltma qısa zaman ərzində bir çox dillərə alınma söz kimi keçdi və dünyanın ən yaxşı başa düşülən beynəlmiləl sözünə çevrildi⁴¹.

Informantların sorğu vərəqlərində qeyd etdikləri akronim və abreviaturaların təsnifini aşağıdakı şəkildə aparmaq olar:

³⁹ Crystal D. Txtng the Gr8 deb8. Oxford University Press. - 2008. s.14.

⁴⁰ www.englishproject.org/resources/first-kings-english-alfred-language-maker

⁴¹ www.lixiophiles.com/english/the-most

- 1) Morfoloji vahid kimi çıxış edənlər.
- 2) Sintaktik vahidlər.

Sorğuda iştirak etmiş informantların sosial şəbəkələrdə istifadə etdikləri abreviatur və akronimləri təhlil etdikdən sonra belə nəticəyə gəldik ki, bir çox akronimlərin danışiq dilində fəallaşdığını da müşahidə etmək olar. Bu fəallaşma hətta abreviaturalarda sinonimliyin və omonimliyin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Başqa sözlə desək, formaca fərqli bəzi abreviaturalar eyni mənə daşdığı kimi (məs. CU və SU = “görüşərik”), formaca eyni olan bəzi abreviaturalar da müxtəlif mənə daşıyırlar (məs. AD = Anna Domini + advertisement + Alzheimer`s disease).

Sinonim abreviaturalar:
CU/SU = “See you” IG/Insta = “Instagram” TBH/2beh/2bh= “To be honest” SMTH/Someth/Smthg = “Something” Bday/BD/b`day/B-day = “Birthday”.

Omonim abreviaturlar:

AD= Anna Domini+ advertisement+ Alzheimer`s disease

FYI= for your information+ for your interest

BAC= by any chance+ back at computer+ back

MOTD= make-up of the day+ motto of the day+ model of the day+ music of the day

LOL= Lots of Love+ Laughing out Loud

BF= best friends+ boyfriend

UR= you are+ your

Sosial şəbəkələrdə istifadə edilən sözlər həm kommunikasiya məqsədinə görə həm də nitq hissələrinə görə təhlil edilmişdir.

Kommunikasiya məqsədinə görə təhlil:

- Salamlaşma və sağollaşma ifadə edən sözlər: hi [hɑɪ] (salam), hello [hə`ləu] (salam). “hey” [hei] (salam), bye [baɪ] (sag ol).
- Minnətdarlıq və təbrik ifadə edən sözlər: “thanks” [θæŋks] (təşəkkürlər), “to congratulate” [kən`grætʃələɪt] (təbrik etmək).
- Yüksək texnologiya sayəsində geniş istifadə edilən sözlər: “address” [ə`dres] (ünvan), to log in [lɒg ɪn] (daxil olmaq), “password” [ˈpɑːswəːd] (parol), “download” [ˌdaʊn`ləʊd] (yükləmək), "to post" [pəʊst] (poçtla göndərmək), “to upload” [ˌʌp`ləʊd] (yükləmək), “submission” [səb`mɪʃ(ə)n] (təqdim etmə).
- Səs təqlidini bildiren ifadələr: “hmmm”.

- Bəli-xeyr, təsdiq və ya inkar bildirmək üçün istifadə edilən ifadələr: “yup” [jʌp] (hə), “yes” [jes] (bəli), “no”[nəʊ] (xeyr), okey [oki].

Nitq hissələrinə görə təhlili:

- Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən sifətlər bunlardır: “pretty” [ˈprɪti] (qəşəng), “beautiful” [ˈbju:tɪfʊl] (gözəl), “awesome” [ˈɔ:s(ə)m] (əla, zəhimli), “dear” [dɪə] (əziz), “wonderful” [ˈwʌndəfʊl] (heyranedici), “free” [fri:] (azad), “excellent” [ˈɛks(ə)l(ə)nt] (əla), “together” [təˈgeðə] (birgə).

- Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən feillər: “to smile” [smʌɪl] (gülümsəmək), “to like” [ˈlaɪk] (xoşlamaq).

- Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən isimlər: "venue" [ˈvenju:] (görüş yeri), "time" [ˈtaɪm] (vaxt/zaman), topic [ˈtɒpɪk] (mövzu), slang [slɑŋ] (jarqon), name [ˈneɪm] (ad), meeting [ˈmi:tiŋ] (görüş), discussion [dɪˈskʌʃ(ə)n] (müzakirə), holiday [ˈhɒlɪdeɪ] (tətil).

- Sosial şəbəkələrdə ən çox istifadə edilən əvəzliliklər: why [waɪ] (nə üçün), whatever [wɒtˈevə] (hər nə).

Ümumilikdə, sorğuda iştirak etmiş informantlar sosial şəbəkələrdə ən çox işlətdikləri 18 söyləmi və 18 cümləni qeyd etmişdilər. “What's up” (5.56%) və “How are you” (5.56%) cümlələri istisna olmaqla digər bütün söyləmlər və cümlələr yalnız bir dəfə vurğulanmışdır.

Informantların sosial şəbəkələrdə işlətdikləri söyləm və cümlələrin semantik bölgüsü:

1. Salamlaşma və sağollaşma bildirənlər: “Good day” [gʊd deɪ] (Gün aydın), “Good morning” [gʊdˈmɔ:niŋ] (Sabahınız xeyir),

“Good evening” [gʊd 'i:v(ə)nɪŋ] (Axşamınız xeyir), “Good afternoon” [gʊd ɑ:ftə'nu:n] (Günortanız xeyir), “Good bye” [gʊd baɪ] (Sağ olun), “See you later” ['si: ju leɪtə] (Bir az sonra görüşərik), Nice to meet you [naɪs tə mi:t ju] (Sizi görməyimə şadam/Tanış olmağımıza şadam), See you ['si: ju] (Görüşənədək).

“Salamlama terminləri söhbətin mühüm hissəsidir”⁴². Salamlama və sağollaşmadan sosial şəbəkə istifadəçiləri daha çox qısaltılmış formada abreviaturlarla, akronimlərlə, loqoqramlarla göstərsələr də, bütöv ifadələrə də üstünlük verənlər var. Azərbaycan dilində qeyri rəsmi danışıda bəzən təəccüb doğuran məsələlərdə də, "Sabahın xeyir" söyləyirlər. Bu zaman danışan tərəflərdən biri "hələ xəbərin yoxdur?" və ya "indi ayılmısan?" ifadəsini sadəcə "sabahın xeyir" ilə əvəz edir. "Facebook" sosial şəbəkəsindən götürülmüş misalda azərbaycanlı istifadəçinin ingilis və Azərbaycan dillərini çarpazlaşdırmaqla məhz bu mənada qeyd edib.

“Clinton 209-Trump 244. Anan ölsün, bəji. Good morning, xəbəriniz var?” *Peyman N.Almas 9 noyabr, 2016*. Kontekstdən məlum olduğu kimi istifadəçi, Amerika Birləşmiş Ştatlarında prezident seçkilərinin nəticəsini göstərməklə Donald Trampın qalib gəldiyini bildirib və “Facebook” dostluğundakıların bundan xəbəri olub-olmadığını öyrənmək üçün “good morning” yazıb. Buradan məlum olur ki, qeyri rəsmi danışıda bir dilin xüsusiyyətlərini digər dildə tətbiq etməklə öz fikirlərini çatdırmağa çalışanlar da vardır.

2. Tərif və alışıq bildirənlər: Awesome, you are brilliant ['ɔ:s(ə)m ju ɑ: 'brɪlj(ə)nt] (Möhtəşəmsən/Dərrəkəsən); This is marvelous [ðɪs ɪz 'mɑ:vələs] (Bu ecaz kardır.); thumbs up [θʌmz ʌp] (Əla), good job [gʊd dʒɒb] (Əhsən!), you rock [ju rɒk] (Əlasan!).

⁴² Jucker A.H. *Speech acts in the history of English*. John Benjamins publishing house, 2008, s. 165.

/Thumbs up/ Hərfi mənası “baş barmaq yuxarı” olan ifadə, əslində “ələdir”, “xoşladım” kimi tərcümə edilir. /Facebook/ sosial şəbəkəsində “like” deyilən düymənin tam yanında məhz baş barmaq yuxarı göstərilən piktoqram verilib. İraqdan fərqli olaraq, digər bütün dünya ölkələrində bu işarə “əla”, “bəyəndim” mənasında işlənir. “Körfəzdə müharibə dövründə (1990-91) İraqa gələn amerikalılara baş barmaqlarını yuxarı göstərən iraclılar əslində amerikalıların /ələdir/ jestini deyil, bu işarə ilə amerikalıların gəlişinə öz etirazlarını bildirmişdilər”⁴³.

3. Əlaqələndirici zərflər (conjunctive adverbs): in fact [in fækt] (əslində), that is why [ðæt ɪz waɪ] (bu səbəbdən də), by the way [baɪ ði: 'weɪ] (yeri gəlmişkən).

Adətən mürəkkəb cümlələr əlaqələndirici zərflərlə işlədilir. Sosial şəbəkələrdə şəkil paylaşan istifadəçilər baş cümləni nümayiş etdirdikləri şəkil ilə, budaq cümləni isə bir çox hallarda əlaqələndirici zərflərlə yazılı şəkildə paylaşır.

“That is why, I love you Europe.” (Bax, buna görə səni sevirəm Avropa) *Alibaba Mammadov 14 fevral, 2017* Verilmiş bu misalda, sosial şəbəkə istifadəçisi cümləsinin əsas hissəsini yəni fikrini məhz paylaşdığı şəkil ilə bildirmişdir.

4. Sual ifadə edənlər: What's up? ['wɒts ʌp] (Vəziyyət necədir?/Nə xəbə var?), How are you? ['haʊ ɑ: ju] (Necəsən?), How is life? ['haʊ ɪz laɪf] (Həyatın necə keçir?), How are you doing? ['haʊ ɑ: ju 'du:ɪŋ] (İşlər necə gedir?), What r u doing at the moment? ['wɒt ɑ: ju 'du:ɪŋ æt ði: 'məʊm(ə)nt] (Hal-hazırda nə edirsən?), Where r u? [we: ɑ: ju] (Haradasan?)

⁴³ Crystal D. How language works. Popular Penguins, 2008, s. 78.

5. Əmr və xahiş bildirənlər: Please let me know [pli:z let mi: nəʊ] (Zəhmət olmasa, mənə xəbər verərsən), Hang on a second [hæŋ ɒn ə 'sekənd] (Bu dəqiqə).

6. Razılıq, əminlik və təsəlli bildirənlər: I liked it (Xoşuma gəlmişdir); Do not worry, dear. (Əzizim, narahat olma), Rely on me. (Mənə qüvən.), May be it will be OK. (Bəlkə də, yaxşı olacaq.), Got it. (Anladım.), No problem. (Problem yoxdur.), Sure am I (Əlbəttə.).

“Bəyənilməyən işə görə qadını daşqalaq etmək istəyirlər. İsa Məsih bu səhnəni görür. Deyir, daşqalaq eləyin, no problem, ancaq birinci daşı ən azı günahkar kimdir o atsın.” *Natiq Adilov 17 mart 2017*. Bu cümlədə, istifadəçi fikrini azərbaycan dilində bildirsə də, problem yoxdur və ya özünüz bilərsiz ifadəsini ingilis dilində çox geniş yayılmış “no problem” ilə əvəz etmişdir.

7. Təşəkkür bildirənlər: Thank you for everything. (Hər şeyə görə təşəkkürlər.), You are welcome. (Buyurun.), Thank you. (Çox sağ ol/Təşəkkür edirəm).

8. Əzizləmə ifadə edənlər: my angel (Mənim mələyim).

“Məryəmin iki yaşı tamam oldu:) Happy Birthday my angel!” *Minara Farzaliyeva 11 fevral 2016* Bu misalda da yazıda azərbaycan və ingilis dillərinin çarpazlaşdırılması müşahidə edilmişdir. Sosial şəbəkə istifadəçisi ilk cümləsini azərbaycan dilində yazsa da, ikinci cümlə ingilis dilində verilmişdir. İkinci cümlədə əzizləmə şəkilində verilən “my angel” ifadəsi öz əksini istifadəçinin öz övladının ad günündən olan şəklini paylaşması ilə tamamlanmışdır.

Beləki, apardığımız sorğu vasitəsi ilə müasir tendesiya kimi sosial şəbəkələrdə müxtəlif yaş qruplarından olan istifadəçilər tərəfindən əsasən yazıda işlədilən ingilis dilini tədqiq etməyə çalışdıq. Aparılan sorğunun nəticələrinə görə informantların böyük əksəriyyəti (98.33%) sosial şəbəkələrdə müsbət mənalı ifadələr işlədir. Abreviaturların son zamanlar geniş istifadəsinə baxmayaraq,

mədəni zümrəyə məxsus olanlar və daha yaşlı nəsil, sosial şəbəkələrdə belə, yazdıqları cümlələrin semantik, qrammatik xüsusiyyətlərinə fikir verir, abreviaturların istifadəsini minimuma endirirlər. Sorğunun nəticələrini incələyən zaman dillərin çarpazlaşması (code switching) linqvistik hadisəyə çox rast gəlinir.

İngilis dilinin tədqiqinə sosiolinqvistik yanaşmada müasir tendensiyaların araşdırılmasına həsr edilmiş bu tədqiqat işini yerinə yetirərkən xeyli sayda elmi-nəzəri ədəbiyyat və alimlərin fikir və baxışları nəzərədən keçirilmişdir.

- İnformasiya texnologiyası bir çox proseslərin avtomatlaşdırılmasına və yüngülləşdirilməsinə kömək etdiyi halda qloballaşan ingilis dilinin daha da sürətlə yayılmasına və dəyişməsinə zəmin yaradır.

- Müasir dövr texnologiyası, internetin istifadəsi, ingilisdilli kanalların baxılmasına meyil, bir çox məlumatların ingilis və ya hər hansı bir əcnəbi dildən tərcüməsi, anqlisizmlərin geniş istifadəsinə və hətta KİV-imizə daxil olmasına səbəb olub.

- Reklam çarxlarında müştərilərin diqqətini cəlb etmək üçün məqsədli şəkildə ingilis və digər ikinci dilin çarpazlaşmasına süni şərait yaradılır.

- Son zamanlar televiziya aparıcılarının və efirdə çıxış edənlərin ünsiyyətində ingilisdilli kəlmələrin, ifadələrin istifadəsini müşahidə etmək olar.

-Televiziya verilişlərində öncədən hazırlanmamış nitqlərdə dillərin çarpazlaşması özünü büruzə verir.

3-cü fəsilə verilmiş əsas tədqiqat işindən əlavə, digər iki fəsilə dair araşdırma işləri aparılmışdır və aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir.

1. Rəqəmsal texnologiyaların üstünlükləri mənfə cəhətlərini üstələyir və xarici dillərin tədrisində onlardan düzgün istifadə dilin mənimsənilməsini və işlədilməsini asanlaşdırır.

2. Azərbaycan və ingilis dillərinin çarpazlaşmasında əsasən ikinci dildən götürülən tək bir sözün dominant dildə işlədilməsi daha tez-tez baş verir. “İnformasiya-kommunikasiya” texnologiyalarının dünya miqyasında hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi müasir proseslərlə bağlı yeni söz və ifadələrin yaranmasına təkan vermişdir.

3. Müasir dövrdə insanlar daha çox yüksək texnologiyaların vasitəsilə yazılı şəkildə ünsiyyət qururlar, bu zaman bir dildən digər dilə keçidin yazılı mənbələrdə özünü qabarıq şəkildə büruzə verdiyini müşahidə edirik.

4. Bir çox akronimlərin danışq dilində belə fəallaşdığını da müşahidə etmək olar. Bu fəallaşma hətta abreviaturlarda sinonimliyin və omonimliyin yaranmasına da səbəb olmuşdur. Əsasən ingilis dili müəllimlərinin və tələbələrin sosial şəbəkələrdə dillərin çarpazlaşmasına daha çox meyl göstərmələri müşahidə edilmişdir.

5. Yaşlı nəsil müəllimlərindən fərqli olaraq, gənc nəsil müəllimləri müasir texnologiyaların dərs prosesində yararlı vasitə olduğunu qəbul edərək, onların istifadəsində daha maraqlıdırlar.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı dərc olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır:

1. English as a global language. XXI century cultural paradigm in multicultural aspect. Materials of Republican Scientific-Practical Conference", Baku (Azerbaijan), 2014.
2. Language policy problem in Modern World. Scientific - Practical Journal, Baku (Azerbaijan), 2015.

3. The impact of social networking on the students' English language in Azerbaijan.
Procedure of the Conference Materials "The 3rd International Scientific Multidisciplinary Conference on "Social Sciences and Arts", Albena (Bulgaria), 2016.
4. Anglicism in Azerbaijan Mass Media. Scientific journal "Foreign Languages in Azerbaijan", №4 (34) Baku, Azerbaijan, 2016.
5. Social networking and its influence on the students' English language.
Procedure of Republican-Practical Conference "Problems in Foreign Language Teaching" dedicated to the 80th anniversary of the establishment of Azerbaijan Language University. Baki, 2017
6. Language functions. International scientific journal "Philology", №6 (12), Volgograd, Russia, 2017.

Милана Юнис Аббасова

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В
СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ПОДХОДЕ К ИЗУЧЕНИЮ
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА
(на материалах английского и азербайджанского языков)

Резюме

Диссертационная работа посвящена современным тенденциям в социолингвистическом подходе к изучению английского языка. В исследовательской работе отражено исследование современных тенденций в социолингвистическом подходе к изучению английского языка, анализ языковых изменений, происходящих в различных областях использования английского языка, определение существующей теории и выводов в области социолингвистики.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и перечня использованной литературы 170 наименований, и включает 134 страницы. В части "введение" даются сведения об актуальности темы, объекте и предмете, научной новизне, цели и обязанностях, теоретической и практической важности, исследовательских материалах и методах, защищаемых положениях, апробации работы и структуре диссертации.

В первой главе под названием "Современное состояние социолингвистики" проведен обзор концепций различных лингвистов о социолингвистике и ее основных понятий, определение социолингвистики, языка и истории, а также были затронуты некоторые моменты, связанные с языковой политикой и языковыми функциями.

Вторая глава называется "Использование современного английского языка". Эта глава посвящена широкому употреблению английского языка в различных сферах средств массовой информации.

Третья глава диссертации называется "Современные тенденции в исследовании английского языка", в которой проводится лингвистический анализ результатов и условий эксперимента в исследовании употребления английского языка

в социальных сетях. В этой главе отражен лингвистический анализ результатов, полученных вследствие исследовательской работы.

Результаты исследования обобщаются и систематизируются в заключении диссертации.

Milana Yunis Abbasova

MODERN TRENDS IN A SOCIO-LINGUISTIC
APPROACH TO STUDYING THE ENGLISH LANGUAGE
(on the basis of materials of the English and Azerbaijani
languages)

SUMMARY

The thesis is devoted to modern trends in the sociolinguistic approach to the study of the English language. The research paper reflects the research of modern trends in the sociolinguistic approach to the study of the English language, the analysis of language changes occurring in various fields of the use of the English

language, the definition of the existing theory and conclusions regarding sociolinguistics.

The thesis consists of an introduction, three chapters, a conclusion and a list of the reference of 170 titles, and includes 134 pages. The introduction part provides the data on the relevance of the topic, the object and the subject, scientific novelty, goals and responsibilities, theoretical and practical importance, research materials and methods, protected positions, approbation of work and the structure of the dissertation.

In the first chapter entitled as "The Current Status of Sociolinguistics", a survey of the concepts of various linguists on sociolinguistics and its basic concepts, the definition of sociolinguistics, language and history was made, and some points related to language policy and language functions were concerned.

The second chapter is named as "The use of Modern English". This chapter is devoted to the wide use of English in various areas of the media.

The third chapter of the dissertation is named as "Modern Trends in the Study of the English Language", which provides a linguistic analysis of the results and conditions of the experiment in the study of the use of English in social networks. This chapter reflects the linguistic analysis of the results obtained as a result of the research work.

The results of the research are summarized and systematized in the conclusion of the thesis.

